

שלשים ושתים מדות שדרש רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי

כולנו מכירים את שלש עשרה המדות שהתורה נדרשת בהן, אותן למד רבי ישמעאל, ואנו מזכירים אותם בכל יום בתפלת שחרית אחרי פרשת הקרבנות. רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי מנה שלשים ושתים מדות באגדה.

על מעלת לימודו של רבי אליעזר כתוב במסכת חולין (פ"ט):
 "אמר רבי יוחנן משום רבי אלעזר ב"ר שמעון: "כל מקום שאתה מוצא דבריו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי באגדה – עשה אזניך כאפרכסת".

אמנם רבי ישמעאל למד רק שלש עשרה מדות ולא שלשים ושתים, כמו רבי אליעזר. מדוע? יש כמה תשובות בדבר:

(א) רבי ישמעאל הזכיר רק את שלש עשרה המדות הידועות והסדורות בפיו.

(ב) הוא הזכיר רק את המדות העוסקות בגופי תורה והלכות שמהן נלמד קולות וחומרות, ולא מדרשי אגדה- שאין בהם קולות וחומרות.

(ג) הוא הזכיר רק את המדות שאין עליהם חולק.

(ד) חלק מדברי רבי אליעזר באים רק ליישב פשוטו של מקרא ואינן מדות.

(ה) רבי אליעזר דורש מדה גם אם היא כתובה בפסוק במפורש. רבי ישמעאל מחשיב מדה רק אם היא נלמדת בדרך של הגיון.

(ו) הפסוק שממנו למד רבי אליעזר משמש לדרשה אחרת.

מדה א

המלים "את" "גם" "אף" באות לרבות:

על פקידת שרה בבו, כתוב בבראשית כא' א': "וְהָיָה פָקֵד אֶת שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמַר". אם לא היה כתוב "אֶת" היינו סבורים שרק שרה נפקדה. מכיון שכתוב "אֶת" נלמד שכל העקרות נפקדו באותה שעה.

פרעה אמר למשה ואהרן: (שמות יב' לב') "גַּם צֵאנֶכֶם גַּם בְּקֶרְכֶם קָזַזוּ". אילו היה כתוב רק "צֵאנֶכֶם וּבְקֶרְכֶם" הייתי סבור שפרעה נתן רשות לישראל להוציא רק את צאנם ובקדם שלהם. מכיון שכתוב "גַּם", נלמד שהוא נתן להם מתנה צאן ובקר משלו ומשל שריו, כדי לקיים את מה שאמרו לו משה ואהרן (שמות י' כה'): "גַּם אֶתְּהָ תִתֶּן בְּיַדְנוּ וּבְזוּיִם וְעֹלֹת".

אחרי עליית אליהו הנביא השמימה, ניסה אלישע הנביא לחצות את הירדן על ידי הכאת המים: "...וַיִּכֶה אֶת הַמַּיִם וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ ה'

אֱלֹהֵי אֱלֹהֵינוּ אֵף הוּא וַיִּכֶה אֶת הַמַּיִם וַיַּזְזוּ הַגָּזָה וְהַגָּזָה

וַיַּעֲבֹר אֶלְיָשָׁע". (מלכים ב' ב' יד'). המלה "אֵף" מלמדת שנעשו נסים

לאלישע יותר מאליהו, כיון שבפעם הראשונה נבקעו המים בזכות שני צדיקים (אליהו ואלישע) ובפעם השניה, (אחרי פטירת אליהו) נבקעו בזכות צדיק אחד (אלישע). כמו כן, לאליהו הנביא נעשו בסך הכל שמונה נסים, ואילו לאלישע נעשו ששה עשר נסים, וכפי שאמר אליהו לאלישע:

"שֶׂאֵל מָה אַעֲשֶׂה לָךְ בְּטָרִם אֶלְקָזוּ בַּמַּעֲמָךְ וַיֹּאמֶר

אֶלְיָשָׁע וַיְהִי נָא פִי שְׁנַיִם בְּרוּזוֹךְ אֵלַי:

מדה ב

המלים 'אך' 'רק' 'מן' באות למעט:

על יום הכיפורים נאמר: (ויקרא כג' כז) 'אך בַּעֲשׂוֹר לְזוֹדֵשׁ...'. המלה 'אך' מלמדת שיום הכיפורים מכפר רק לשבים בתשובה.

לאחר שאבימלך שואל את אברהם אבינו מדוע לא אמר ששרה היא אשתו, ענה אברהם: (בראשית כ' יא) 'רַק אֵינִי יְרֵאתָ אֶ-לֵהִים בַּמָּקוֹם הַזֶּה'. לולא המלה 'רק' היינו סבורים שלא היתה להם יראת שמיים כלל. המלה 'רק' באה לומר שהיתה להם מעט יראת שמים, כפי שאכן התקיימה אצל אבימלך אחרי החלום בלילה.

על משה רבנו ע"ה ועם ישראל נאמר (שמות יח' יג): 'וַיַּעֲמֹד הָעָם עַל מִשְׁחַת בֵּין הַבְּקָר עַד הָעֶרֶב'. לא ייתכן לומר שבכל שעות היום היה משה דן את עם ישראל, אחרת מתי יכול היה ללמד תורה? חז"ל למדו מהמלה 'בין' שהוא שפט את ישראל עד שש שעות ביום.

מדה ג'

"ריבוי אחר ריבוי"

כשדוד מספר לשאול המלך (שמואל א, יז, לו): "גַּם אֶת הָאֲרִי גַם הַדּוֹב הַכֹּהֵן עֲבָדְךָ" הרי כאן שלושה ריבויים: "גם" "את" "גם". כלומר דוד הכה אריה ושני גוריו ("גם את הארי") וכן דב וגורו ("גם הדב"), סך הכל חמש חיות רעות.

מדה ד'

"מיעוט אחר מיעוט- באים לרבות"

אהרן ומרים טענו (במדבר יב' ב'): "הֲרַק אֶךְ בְּמוֹשֶׁה דְבַר ה'?"
בפסוק זה יש שני מיעוטים: "רק" ו "אך". ושניהם יחד באים לרבות.
מכאן למדים שהקב"ה דבר גם עם אהרן ומרים.

מדה ה'

"קל וחומר מפורש" (כלומר הוא כתוב במפורש בפסוק)

אחשוורוש אמר לאסתר המלכה: "בְּשׁוֹשַׁן הַבִּירָה הָרְגוּ הַיְהוּדִים
וְאֵבֶד זִמְשׁ מֵאוֹת אִישׁ... בְּשָׂאֵר מְדִינֹת הַמֶּלֶךְ מִהָ
עָשׂוּ" (אסתר ט' יב'). יש בפסוק זה קל וחומר מפורש: אם בשושן העיר
הרגו היהודים חמש מאות איש, קל וחומר שבשאר מדינות המלך נהרגו
הרבה יותר.

מדה ו'

קל וחומר סתום (= שאינו כתוב במפורש בפסוק)

בתהלים פרק טו' כתובות מה הן מעלות האנשים שיזכו להיקרא עבדי ה'.
בין כל מעלות הצדיקים באותו פרק, מוזכרת המעלה הבאה: "וְיִשְׁזַד
עַל נְקִי לֹא לְקָזֹז". כוונת הפסוק לשבח את מי שהציעו לו שוחד כדי
שיפטור מן הדין אדם נקי והוא לא לקח, ומכאן קל וחומר: אם על נקי לא
לקח שוחד, קל וחומר שלא לקח שוחד כדי לפטור רשע מן הדין.

מדה ז'

גזירה שוה

במסכת נזיר פרק ט' משנה ה' כתוב: "נְזִיר הָיָה שְׁמוּאֵל, כְּדַבְּרֵי רַבִּי נְהוֹרַאי, שֶׁנֶּאֱמַר (שמואל א, א, א): "וּבִמְוֹרָה לֹא יַעֲלֶה עַל רִאשׁוֹ", נֶאֱמַר בְּשִׁמְשׁוֹן (שופטים יג, ה) "וּבִמְוֹרָה", וְנֶאֱמַר בְּשְׁמוּאֵל: "וּבִמְוֹרָה", מֵה מְוֹרָה הָאֲמוֹרָה בְּשִׁמְשׁוֹן- נְזִיר, אִף מְוֹרָה הָאֲמוֹרָה בְּשְׁמוּאֵל- נְזִיר".

מדה ח'

בנין אב (לימוד מפסוק אחד לכמה פסוקים)

אמר רבי חייא: על כל דבור ודבור (שהיה הקב"ה מדבר עם משה רבנו ע"ה) היה קורא: "משה! משה!" ומשה אמר: "הנני!" שנאמר: (שמות ג', ד')
וַיֵּרָא ה' כִּי סָר לְרֵאוֹת וַיִּקְרָא אֵלָיו אֱלֹהִים מִתּוֹךְ הַסֵּנֶה וַיֹּאמֶר בּוֹשֶׁה בּוֹשֶׁה וַיֹּאמֶר הַנְּנִי".

פסוק זה הוא "בנין אב" משום שהוא הפסוק הראשון בתורה המתאר פניה של ה' למשה רבנו. מעתה, בכל פעם שנקרא בתורה על פניה של ה' למשה נדע שהוא קרא בשמו פעמיים, ומשה ענה "הנני".

מדה ט'

"דרך קצרה" (דרך הפסוק לקצר ולחסר מלים)

בדבר הנבואה של נתן הנביא לדוד המלך ע"ה, אודות בניית המקדש, נאמר (דברי הימים א' יז' ה'): "כִּי לֹא יֵשְׁבְתִי בְּבַיִת מִן הַיּוֹם אֲשֶׁר

הַעֲלִיתִי אֶת יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַזֶּה וְאַהֲיָהּ בְּמֵאֵהָ אֶל

אֶהֱלֵךְ וּבְמִשְׁכַּן. הפסוק מתאר את נדידת השכינה "מאהל אל אהל",

אך המשך המשפט חסר, והיה צריך להיות כתוב "וממשכן אל משכן".

אלא שדרך הפסוק לקצר משום שההמשך כבר מובן.

מדה י'

"דבר שהוא שנוי" (כלומר חוזר על עצמו)

אָמַר רַבִּי יוֹסִי בֶן חֲנִינָא: שְׁתֵּי שָׁנִים עָשָׂה הָרַעַב, שְׁפִינָן שִׁירָד יַעֲקֹב

אֲבִינוּ לְשֵׁם עָלָה הָרַעַב. וְאִמְתִּי חָזְרוּ בִּימֵי יַחֲזַקָאֵל, הֲדָא הוּא דְכָתִיב

(יחזקאל כט, יב): וְנָתַתִּי אֶת אֶרֶץ מִצְרַיִם שְׂמֹמָה בְּתוֹךְ

אֶרְצוֹת נְשֹׁמוֹת וְעָרֶיהָ בְּתוֹךְ עָרִים בְּמוֹזָרְבוֹת תִּהְיֶינָן

שְׂמֹמָה אֲרֻבְעִים שָׁנָה" (מדרש רבה לפרשת מקץ פט').

על פי דברי רבי יוסי, הרעב במצרים היה אמור להיות מב' שנים ? משום שהתורה

שנה, אך הוא נפסק אחרי שנתיים- בזכות יעקב אבינו שהגיע למצרים.

המצרים "השלימו" את ארבעים שנות הרעב החסרות בימי הנביא

יחזקאל.

איך ידע רבי יוסי שהרעב היה אמור להיות מב' שנים ? משום שהתורה

מספרת לנו שפרעה ראה בחלומו שבע פרות ושבע שיבולים, אחר כך

כתוב שהוא מספר ליוסף על שבע הפרות ושבע השיבולים, ואחר כך כתוב

שיוסף פותר את חלום שבע הפרות ושבע השיבולים.

התורה אינה חוזרת על התיאור שוב ושוב סתם כך, אלא מלמדת אותנו

לחשב על פי התיאור הזה כמה שנים יהיה הרעב: בתיאור הראשון של

חלום פרעה היו שבע פרות ושבע שיבולים = הרי 14 שנה. פרעה מספר

שוב ליוסף על כך = הרי 28 שנה. יוסף חוזר על דברי פרעה = הרי 42 שנה.

מדה יא'

"סידור שנחלק"

המלך חזקיהו החל למלוך על ארץ יהודה בחודש ניסן. הוא שלח רצים עם איגרות הקוראות אל כל שבטי ישראל לבוא ולהשתתף במצוות הקרבת הפסח בבית המקדש בירושלים. רצי המלך יצאו אל ערי יהודה, וגם אל ערי ישראל הרחוקות. היו אנשים מישראל שנענו לקריאה אלא שעד שהגיעו אליהם הרצים מטעם המלך, לא נותר די זמן להתארגן והם הגיעו לירושלים מבלי להיטהר: "כִּי מִרְבֵּית הָעָם רַבַּת בְּמִאֲפָרַיִם וּבְמִנְעֻשֵׁה יִשְׁשָׁכָר וַיִּבְכּוּן לֹא הִטְהָרוּ כִּי אָכְלוּ אֶת הַפֶּסֶחַ בְּלֹא כִּכְתוּב כִּי הִתְפַּלֵּל יִזְזַקְיָהוּ עֲלֵיהֶם לֵאמֹר ה' הַטּוֹב יִכַּפֵּר בְּעַד" (דברי הימים ב' ל' יח).

לכאורה סיום הפסוק חסר, משום שלא כתוב בעד מי מבקש חזקיהו שהקב"ה יכפר. את התשובה נמצא בפסוק הבא: "כָּל לִבָּבוּ הֵכִיִן לְדְרוֹשׁ הָאֱלֹהִים ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתָיו וְלֹא כִטְהָרַת הַקֶּדֶשׁ". עלינו לקרוא את שני הפסוקים ברצף וכך נבין שחזקיהו מבקש מהקב"ה שיכפר בעד מי ש "כל לבבו הכין לדרוש את ה'" על אף שלא הספיק להיטהר ובאכילתו את קרבן הפסח לא נהג "כטהרת הקדש".

מדה יב'

"דבר שבא ללמד ונמצא למד"

על מתן תורה נאמר (ישעיהו סג' יט'): "לֹא קָרַעַת שְׁמוֹם יִרְדֹּת בְּמִפְנֵי הָרִים נִזְלֹו". אנו למדים מכך, שכמו שבמעשה בראשית שנאמר בו (בראשית א' ו') "יְהִי רְקִיעַ", גם במתן תורה נעשה מעשה ברקיע.

לא ידענו שבמעשה בראשית האש להטה את פני הרקיע. כיון שכתוב על מתן תורה (ישעיהו סד' א'): "כִּקְדוֹן אֵשׁ הַבְּסִיִּים", אנו למדים שגם במעשה בראשית להטה האש את הרקיע. יוצא, שהדבר שבא ללמד (מעשה בראשית)- נמצא למד.

מדה יג'

"מכלל שאחריו מעשה ואינו אלא פרטו של ראשון"

נאמר: (בראשית א' כז) "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ". אחר כך נאמר: (בראשית ב' ז') "וַיִּצַּר ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפָר בֶּן הָאֲדָמָה וַיִּפּוֹז בְּאֶפְיוֹ נִשְׁמַת זָזִיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ זָזִיה". היינו חושבים שאין קשר בין שני הפסוקים וכל אחד מהם הוא מעשה אחר בבריאה, אך אנו למדים שהפסוק הראשון הוא ה'כלל', והפסוק השני הוא פירוט של הפסוק הראשון.

מדה יד'

"דבר גדול שנתלה בקטן ממנו להשמיע האוזן בדרך שהיא שומעת"

בשירת "האזינו" נאמר על דברי התורה שהם דומים לגשם ולטל: "יֵעֲרֹף

כַּמּוֹטֵר לְקִוּוֵי תֵּזֵל כַּטֵּל אִמְרַתִּי" (דברים לב' ב.). וכי הגשמים

גדולים מן התורה עד כדי כך שתולים את התורה בהם ? אלא שהגשמים מצויים בכל ומרוויים את הכל, וכדי לסבר את האוזן השווה משה רבנו ע"ה את התורה לגשם.

מדה טו'

"שני כתובים המכחישים זה את זה, עד שיבא הכתוב השלישי ויכריע ביניהם"

נאמר בתורה: (בראשית א, א): "בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת

הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ". מפסוק זה משמע שהשמים נבראו ראשונים,

אך מהפסוק הבא (בראשית ב, ד): "בַּיּוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אָרֶץ

וַיִּשְׁבְּוּם" - משמע שהארץ נבראה ראשונה. לכן בא פסוק שלישי ומכריע

ביניהם, ששניהם נבראו יחדיו: (ישעיה מח, יג) "אֶף יְדֵי יְסֻדָּה אָרֶץ

וַיְמִינֵי טַפְזוֹת שָׁמַיִם קָרָא אֲנִי אֱלֹהֵיהֶם יַעֲמְדוּ יַזְזֻדּוּ".

מדה טז'

"דבר המיוחד במקומו"

בתפילת חנה לְבַן כְּתוּב (שמואל א' א' יא): "וְהִדְרָר נְדָר וְהִתְאַמַּר ה' צְבָאוֹת...". מדוע מופיע שם זה של הקב"ה דווקא כאן בתפילת חנה ולא בתפילות אחרות בתנ"ך? התשובה לכך היא משום שחנה אמרה לפני הקב"ה: אתה בראת שני צבאות. בצבאות העליונים אין פריה ורביה ומיתה, ואילו כאן יש פריה ורביה וגם מיתה. אם אני שייכת לכאן- עשה שאהיה פרה ורבה ומתה.

מדה יז'

"דבר שאינו מתפרש במקומו ומתפרש במקום אחר"

כתוב (בבראשית א' ח-ט): "וַיִּטַע ה' אֱלֹהִים גֶּן עֵדֶן מִקֶּדֶם וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר יָצַר: וַיִּצְמַח ה' אֱלֹהִים מִן הָאָדָמָה כָּל עֵץ נֹזֶמֶד לְמִרְאָה וְטוֹב לְמֵאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הָגֶן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע".

אנו יודעים שהקב"ה נטע לאדם הראשון עצים ומיני מגדים בגן עדן, אך לא שמענו שהוא ברא לו חופות של זהב ואבנים טובות ומרגליות. עד שנקרא את הנאמר בנבואת יחזקאל לחירם מלך צור. בנבואה זו נשאל חירם, האם אתה הוא אדם הראשון שעשיתי לו את כל הכבוד הזה? (יחזקאל כח' יג): "בְּעֵדֶן גֶּן אֱלֹהִים הָיִיתָ? כָּל אֲבֹן יִקָּרָה מִסִּכְתָּךְ אָדָם פֹּטְדָה וַיְהִלֵּם תַּרְשִׁישֵׁי שָׂהָם וַיִּשְׁפָּה סַפִּיר נֶפֶךְ וּבָרְקַת וְזָהָב...".

מדה יח'

"דבר שנאמר במקצתו ונוהג בכל"

כתוב בתורה: "וְאֲנִשֵּׁי קִדְשׁ תִּתְהַיֶּינּוּ לִי וּבָשָׂר בַּשְּׂדֵה תִּרְפָּה לֹא תֹאכְלוּ". בפסוק זה למדנו שאסור לאכול בשר טריפה בשדה, אך מהיכן נלמד שאסור לאכול טריפה גם בבית או בעיר או בכל מקום אחר שאינו שדה? מהפסוק הבא, (ויקרא כב' ח'): "...וּטְרֵפָה לֹא יֹאכְלוּ". בכל מקום. אם כן, למה נאמר בפסוק הראשון "בשדה"? משום שדַּבְּרָה התורה בַּהֶוֶה: בדרך כלל בהמות נטרפות בשדה ולא בעיר.

מדה יט'

"דבר שנאמר בזה והוא הדין לחברו"

כתוב (בתהלים צז' יא): "אֹר זָרַע לְצַדִּיק וּלְיֹשְׁרֵי לֵב שְׂמוֹזָה". אי אפשר לומר שלצדיקים יש אור בלי שמחה ולישרים יש שמחה בלי אור. אלא מה שנאמר בזה- נאמר גם בזה, לצדיקים יש אור ושמחה, ולישרים יש אור ושמחה.

מדה כ'

"דבר שנאמר בזה ואינו ענין לו, אבל הוא ענין לחברו"

בברכת משה רבנו לשבטים, מיד אחרי הברכה לראובן- מתחילה הברכה ליהודה במלים: "וְזֹאת לִיהוּדָה וַיֹּאמֶר שְׁמַע ה' קוֹל יְהוּדָה..." (דברים לג' ז'). חז"ל דרשו בַּסְּפָרִי שהמלים "וזאת ליהודה" מרמזות דווקא לשמעון:

1) משום שזו הברכה היחידה שפותחת ב "וזאת" ולא במלים "וליהודה אמר" כדרך שנפתחות ברכות שאר השבטים, ויש כאן רמז לבני שבט שמעון שישמשו כסופרים ומלמדי תינוקות, ויהיו סובבים מעיר לעיר בנחלת יהודה ומלמדים תורה. המלה "וזאת" נפתחת ב ו' החיבור הנלווית למלה, כשם שבני שבט שמעון יתלוו לשבט יהודה.

2) "שמע ה' קול יהודה": המלה "שמע" רומזת לשמעון.

3) לכאורה המלים "וזאת ליהודה" מיותרות, משום שהברכה ממשיכה במלים "שמע ה' קול יהודה".

הדבר ("וזאת ליהודה") שנאמר בזה (הברכה ליהודה)- אינו עניין לו (ליהודה) אבל הוא עניין לחברו (לברכה עבור שבט שמעון).

מדה כא'

"דבר שהוקש בשתי מדות ואתה נותן לו כח היפה שבשתיהן"

כתוב (בתהלים צב' יג) "צַדִּיק כַּתְּמַר יַפְרוֹז כְּאֶרֶץ בַּלְבָּנוֹן

יְשֻׁעָה". מעלתו של התמר שהוא עושה פירות, וחסרונו- שאינו נותן צל

ואין עושים ממנו כלים. הפוך ממנו הארז: הוא נותן צל גדול ועושים ממנו כלים, אך אינו נותן פירות. בפסוק זה הושווה הצדיק לשני העצים- במעלותיהם בלבד.

מדה כב'

"דבר שחברו מוכיח עליו"

"ה' אֵל בְּאִפְךָ תוֹכִיזֵנִי וְאֵל בְּזוֹמְתְךָ תִּסְרֵנִי" (תהלים ו' ב').

בפסוק זה מבקש דוד המלך ע"ה למנוע את ה"אף" וה"חמה". על כל אחד מהם מופיעה המלה "אל". לעומת זאת (בתהלים לח' ב'): "ה' אֵל

בְּקִצְפְךָ תוֹכִיזֵנִי וּבְזוֹמְתְךָ תִּסְרֵנִי" כתוב "אל" רק על הקצף

ולא על החמה. על פי מדת "דבר שחברו מוכיח עליו" אנו למדים שה"אל" מתייחס לקצף וגם לחמה.

מדה כג'

"דבר שמוכיח על חברו"

כתוב (בתהלים כב' ח'): "קוֹל ה' יִזְזִיל מְדַבֵּר יִזְזִיל ה' מְדַבֵּר

קִדְשׁ". על פי פסוק זה, קול ה' ירעיד את כל המדבריות, וגם את מדבר

קדש. מדבר זה הוזכר בנפרד משאר המדבריות משום שהוא המדבר הגדול ביותר, והוא מוכיח על שאר המדבריות: אם הוא ירעד, כל שכן שהם ירעדו.

מדה כד'

"דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על עצמו"

יהושע בן נון אמר לשני המרגלים "לִכּוּ רְאוּ אֶת הָאָרֶץ וְאֶת
יְרִיזוֹ" (יהושע ב' א'). העיר יריחו היא בארץ ישראל ואף על פי כן היא
נכתבה בנפרד כדי ללמדנו שהיא שקולה בחוזקה כמו כל ערי הארץ.

מדה כה'

"דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על חברו"

כל העונשים הכתובים בתורה יש בהם משום "מדה כנגד מדה". גם על
החובל בחברו- כיון שפגע בגופו, (ביד, ברגל, בכויה וכו') היה ראוי שיינתן
לו עונש בגופו- מדה כנגד מדה. לא כתוב בתורה אם הוא יכול לשלם
כופר במקום זאת, עד שנאמר בתורה: (במדבר לה' לא) "וְכִלְיָ תִקְוֹזוּ כֹפֵר
לְנַפְשׁוֹ רִצְוֹ". פסוק זה מלמדנו שהרוצח לא יכול לשלם כופר
ולהינצל ממיתה. מכאן אנו למדים- שהחובל בן יכול לשלם כופר.

מדה כו'

"משל"

כאשר רצו אנשי שכם למשוך את אבימלך כמלך עליהם, נשא יותם את משלו: (שופטים ט) "הֲלוֹךְ הֶלְכוּ הָעֵצִים לְמִשְׁחוֹן עֲלֵיהֶם בְּמֶלֶךְ וַיֹּאמְרוּ לַיִּית בְּמֶלֶךְ עָלֵינוּ: וַיֹּאמֶר לָהֶם הַיִּית הַזֹּזֵד לָתִי אֶת הַשָּׁנִי אֲשֶׁר בִּי יִכְבְּדוּ אֱלֹהִים וְאֲנָשִׁים וְהִלְכֹתִי לְזוּעַ עַל הָעֵצִים: וַיֹּאמְרוּ הָעֵצִים לְהִתְאַנֶּה לָּכִי אֶת בְּמֶלְכִי עָלֵינוּ: וְהִתְאַמֶּר לָהֶם הַתְּאַנֶּה הַזֹּזֵד לָתִי אֶת בְּמֶלְכִי וְאֶת בְּמֶלְכִי וְאֶת הַתְּנוֹבָתִי הַטּוֹבָה וְהִלְכֹתִי לְזוּעַ עַל הָעֵצִים: וַיֹּאמְרוּ הָעֵצִים לְהָפֹךְ לָכִי אֶת בְּמֶלְכִי עָלֵינוּ: וְהִתְאַמֶּר לָהֶם הַהָפֹךְ הַזֹּזֵד לָתִי אֶת הַתִּירוּשִׁי הַמְשֻׁמּוֹן אֱלֹהִים וְאֲנָשִׁים וְהִלְכֹתִי לְזוּעַ עַל הָעֵצִים: וַיֹּאמְרוּ כָּל הָעֵצִים אֶל הָאֶטָד לֵךְ אֶתְּהָ בְּמֶלֶךְ עָלֵינוּ: וַיֹּאמֶר הָאֶטָד אֶל הָעֵצִים אִם בְּאֶמֶת אַתֶּם מִשְׁזוּזִים אֶתִּי לְמֶלֶךְ עָלֵיכֶם בְּאוֹ זִזְסוּ בְּצַלִּי וְאִם אֵין תֵּצֵא אִישׁ בֶּן הָאֶטָד וְתֹאכַל אֶת אֶרְצִי הִלְבָּנוֹן".

זהו משל. הרי ברור שהעצים אינם מושחים עליהם מלך. הזית, התאנה והגפן שהיו ראויים למלוכה, הם עתניאל בן קנז, דבורה הנביאה וגדעון בן יואש. שלושתם נקראו לנהוג שררה על העם ולא קבלו. האטד הקוצני שלא היה ראוי למלוכה הוא אבימלך, שהרג את כל אחיו (כולם בני גדעון).

רבי ישמעאל סובר שמדה זו נדרשת רק בדברי אגדה, חוץ משלשה מקרים שבהם דורשים משל גם בדברי תורה והלכה:

(1) "וְכִי יִרְיִבֶן אֲנָשִׁים וְהִכָּה אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ בְּאֶבֶן אוּ בְּאֶרֶץ וְלֹא יָמוּת וְנָפַל לְמִשְׁכָּב: אִם יָקוּם וְהִתְהַלֵּךְ בַּזּוּיָן עַל מִשְׁעַנְתּוֹ וְנָקָה הַבַּמָּכָה רַק שִׁבְתּוֹ יִתֵּן וְרָפָא וְרָפָא" (שמות כא' יח'-יט')

אם נסביר את המלה "מִשְׁעַנְתּוֹ" - במשמעות הפשוטה של "מקלו", אזי יוצא שהאיש המוכה עדיין חולה משום שהוא זקוק למקל כדי ללכת, וזו ודאי לא כוונת הפסוק שהרי כתוב "וְנָקָה הַבַּמָּכָה". לכן רבי ישמעאל דורש את "מִשְׁעַנְתּוֹ" - "משענת גופו" - האיש המוכה כבר הבריא ויכול ללכת, ורק אז "נָקָה הַבַּמָּכָה".

(2) "אִם בַּמּוֹזְתָרֵת יִמָּצֵא הַגֵּנֵב וְהִכָּה וּבִמַּת אֵין לוֹ דְּמִים: אִם זְרוּזָה הַשְּׂמִשׁ עָלָיו דְּמִים לוֹ שְׁלָם יִשְׁלָם אִם אֵין לוֹ וְנִמְכַר בְּגֵנְבָתּוֹ" (שמות כב' א'-ב')

יש קושי בפסוק זה, משום שהשמש זורחת על כל האנשים בעולם ולא רק על הגנב, ולכן יש להסביר בדרך משל: כמו שהשמש היא שלום בעולם, נברר את כוונות אותו גנב, אם פניו לא היו לשלום והוא בא בכוונה להרוג - אין לו דמים, ובעל הבית שהרגו פטור מן הדין. אך אם לא היתה לו כוונה להרוג - בעל הבית שהרג אותו - חייב בדין.

3) בפרשת מוציא שם רע כתוב: "וּפָרְשׁוּ הַשְּׂמֹכָה לְפָנַי

זְקֵנֵי הָעִיר". אין כוונת הכתוב לומר שפורשים שמלה ממש,

אלא שפורשים את כל הטיעונים של שני הצדדים ומנסים לברר היכן האמת. פריסת השמלה היא משל לראיות הברורות שיהיו מונחות לפני הדיינים זקני העיר.

מדה כז'

"כנגד"

כתוב (במלכים ב' י' ל') "וַיֹּאמֶר ה' אֶל יְהוּא יֶעֱן אֲשֶׁר הִטִּיבֹתָ

לַעֲשׂוֹת הַיֵּשֶׁר בְּעֵינַי כְּכֹל אֲשֶׁר בִּלְבָבִי עָשִׂיתָ לְבַיִת

אֲזֻזָּאב בְּנֵי רְבָעִים יֵשְׁבוּ לְךָ עַל כִּסֵּא יִשְׂרָאֵל". יהוא

עשה את דבר ה' והשמיד את בית אחאב. כיון שבית אחאב מלכו ארבעה דורות: עמרי, אחאב, אחזיה ויהורם (או על פי גרסה אחרת: אחאב, אחזיה, יהורם ובניו), יעמוד בית יהוא במלוכה ארבעה דורות: יהוא, יהואחז, יהואש וירבעם.

מדה כח'

"ממעל"

ישעיהו הנביא מוכיח את הסרים מדרך ה'. הוא מבטיח להם שאם ילכו בדרך ה' יוכלו לשבת בהשקט ובבטחה, אך הם אינם בוטחים בה', ואומרים (ישעיהו ל' טז): "לֹא, כִּי עַל סוֹס נָנוּסִים!" – אנו מעדיפים להילחם, ואם נפסיד במלחמה, נשתמש בסוסי מצרים המהירים כדי לברוח. תשובת הנביא לכך היא "עַל כֵּן תִּנְוֹסוּן", כמו שאמרתם- כך יהיה.

מדה כט'

"גימטריא- לחשבון"

במלחמת המלכים נלקח לוט בשבי ואברהם יצא להצילו: "וַיִּשְׁבַּע אֲבָרָם כִּי נִשְׁבָּה אֲזוּזִי וַיִּרְקֵךְ אֶת זַנְיָכִי יְלִידֵי בֵּיתוֹ שְׂמֹנֶה עֶשְׂרִי וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד דָּן" (בראשית יד' יד). רבותינו דרשו שאברהם יצא למלחמה רק עם אליעזר, ששמו יוצא בגימטריא בדיוק 318.

"גימטריא- לתמורות"

ירמיהו הנביא חזה את חורבנה של בבל ושל ממלכה נוספת: (ירמיה נא' א) "כֹּה אָמַר ה' הִנְנִי מֵעִיר עַל בָּבֶל וְאֶל יְשֻׁבֵי לֵב קָמִי רוּזָן בְּמִשְׁוֹזֵית". רבותינו דרשו את המלים "לב קמי" בחילופי אותיות א"ת ב"ש: ל=כ, ב=ש, ק=ד, מ=י, י=ם. יוצא שיושבי "לב קמי" הם יושבי כשדים.

כפי שכבר ראינו, רבי ישמעאל אינו דורש באגדה כלל.

כעת נראה שגם את הדרשות בהלכה הנלמדות בגימטריא אינו לומד: במשנה במסכת נזיר (א' ג') כתוב: "סַתֶּם נְזִירוֹת שְׁלֹשִׁים יוֹם". בגמרא (נזיר ה.) דרש זאת רב מתנא מן הכתוב (במדבר ו' ה') "קָדַשׁ יְהוָה" - "יהיה" בגימטריא שלשים. גם רבי ישמעאל סובר ש "סתם נזירות שלשים יום" אך אינו לומד זאת מגימטריא, אלא מלימודו של בר פדא המונה את מספר הפעמים שמופיעים השורשים "נזר" ו "נדר" בפרשת הנזיר.

מדה ל'

"נוטריקון"

מלה המורכבת מכמה מלים, לעתים בהיפוך אותיות או בראשי תבות.

בפרשת הביכורים כתוב: "וְאִם תִּקְרִיב מִנְזוֹת בְּכוֹרִים לַה' אָבִיב קְלוֹי בְּאֵשׁ גֵּרֶשׁ כַּרְמֹל תִּקְרִיב אֶת מִנְזוֹת בְּכוֹרֶיךָ" (ויקרא ב' יד') "כרמל": "רך מל"- דבר שהוא רך ונמלל ביד, או "כר מלא" שהתבואה לחה ומלאה בקשין שלה.

מדה לא'

"מוקדם שהוא מאוחר בעניין" (=מאמר מוסגר)

"וְנָזַר אֱלֹהִים טָרָם יְכַפֶּה וְשִׁמוֹאֵל עֲכָב בְּהִיכַל ה' אֲשֶׁר-שָׁם אֲרוֹן אֱלֹהִים" (שמואל א' ג' ג'). על פסוק זה יש כמה

שאלות במפרשים. אחת מהן היא, איך ייתכן ששמואל היה שוכב בהיכל ה', הרי אסור לשבת בהיכל וכל שכן לשכב שם ! אפילו בעזרה הותר רק למלכי בית דוד לשבת, ובוודאי שלא לשכב ! התשובה לכך היא ששמואל לא שכב בהיכל ה', וכפי שיעיד סימן האתנחתא במלה "שֹׁכֵב" המפריד אותה מהמלה "בְּהִיכָל". שמואל שכב באיזור המותר בכניסה ללוויים (הוא היה לוי), והמלים "וְשֹׁמוֹאֵל שֹׁכֵב" הם מעין "מאמר מוסגר" בתוך הפסוק ויש לקרוא את הפסוק כך: "ונר אלהים טרם יכבה בהיכל ה' אשר שם ארון אלהים, ושמואל שוכב..."

מדה לב'

"המוקדם ומאוחר שבפרשיות" (= אין מוקדם ומאוחר בתורה)

סדר האירועים בפרשת "לך לך" הוא: יציאת אברהם מחרן, הקמת המזבח בין בית אל ובין העי, הירידה למצרים, ריב רועי לוט, מלחמת המלכים, ברית בין הבתרים ועוד...

רבותינו למדו שברית בין הבתרים היתה לפני יציאת אברהם מחרן, והוכחתם מפרשת בא, שם מסופר על יציאת מצרים שהתחילה "בַּמִּקֵּץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וָאַרְבַּע בָּיּוֹת שָׁנָה..". לברית בין הבתרים, ולפי חישוב זה היתה ברית זו חמש שנים קודם יציאת אברהם מחרן.

יוצא שאין "מוקדם ומאוחר" בין פרשיות התורה.

(אמנם בתוך פרשה אחת יש "מוקדם ומאוחר" - אחרת ייעקרו דרשות "כלל ופרט" ו"פרט וכלל" ממקומן, שהרי לא נדע מי קודם למי - "הפרט" או "הכלל").

לימודים נוספים

”גורעין ומוסיפין”

בפרשת הנחלות (במדבר כז' יא') כתוב: **”וַיִּנְתְּתֶם אֶת נְזֻלְתּוֹ**

לְשֵׁאֲרוֹ..” חז”ל אמרו שבפסוק זה אנו גורעים את האות ו' מהמלה

”נחלתו” ומוסיפים אותה לאות ל' שבמלה ”לשארו”. את שתי האותיות מפרידים מהמלים האחרות וכך נוצרת המלה ”לו”. מעתה נקרא את הפסוק כך: ”ונתתם את נחלת שארו לו”- ללמדנו שהבעל יורש את אשתו. גריעה והוספה של אותיות מתאפשרת רק באותיות המתחילות או מסיימות את המלה.

”אידי” (=דרך אגב)

כתוב בסוף פרשת עדים זוממים: **”וְלֹא תִזְזֹס עֵינֶיךָ ... יָד בְּיָד**

רֶגֶל בְּרֶגֶל”. הגמרא (במסכת בבא קמא פד.) שואלת: **”רגל ברגל”** למה

לי ? (ועונה: **אידי דכתיב ”יד ביד”** כתב נמי **”רגל ברגל”**

(כלומר התורה כתבה זאת בדרך אגב, אחרי שנקטה לשון **”יד ביד”** היא נקטה גם לשון **”רגל ברגל”**).

”עשה” וְ “לא תעשה” שנאמרו בדיבור אחד

”אמר ריש לקיש: כל מקום שאתה מוצא עשה ולא תעשה, אם אתה יכול לקיים שניהם – מוטב, ואם לאו – יבא עשה וידחה את לא תעשה..” (יבמות כ:)

וכפי שכתב רש”י (שמות כ’ בד”ה ”זכור”): ”זכור וקמור” בדבור אחד נאמרו, וכן (בשמות לא’ יד’): ”מחלליה מות יומת” (ובבמדבר כח’ ט’): ”וציוס הקצת פני כזקיס” (גם הם נאמרו בדיבור אחד ולכן הקרבת הקרבנות דוחה את השבת).

וכן (בדברים כב, יא-יב): ”לא תלכץ פטנז – גדילים תעשה לך” (ולכן מותר להטיל חוטי ציצית מצמר בבגד פשתן).

דְּבַר תורה כלשון בני אדם

תנו רבנן: (דברים טו’ ה’): ”העבט” – זה שאין לו ואינו רוצה להתפרנס (מצדקה) שנותנים לו לשום הלואה, וחוזרין ונותנין לו לשום מתנה. ”תעביטנו” – זה שיש לו ואינו רוצה להתפרנס (בעצמו), שנותנין לו לשום מתנה, וחוזרין ונפרעין הימנו לאחר מיתה – דברי ר’ יהודה. וחכמים אומרים: יש לו ואינו רוצה להתפרנס – אין נזקקין לו (לא עוזרים לו), ואלא מה אני מקיים ”תעביטנו” ? דברה תורה כלשון בני אדם. (כתובות סז:)

התוספות בד”ה ”וחכמים” אומר ש”חכמים” כאן- הוא רבי שמעון, המוזכר קודם לכן בסוגיה. אחר כך, הביא התוספות ראייה משני מקומות בש”ס, שרבי שמעון לא אומר את הכלל ”דברה תורה כלשון בני אדם”. ועונה ר”י: שיטת רבי שמעון היא שאומרים ”דברה תורה כלשון בני אדם” כאשר ברור שאין מה ללמוד מהמלים הכפולות (כמו במקרה של הגמרא כאן- ”העבט תעביטנו”), אך כשיש מה ללמוד ממלים כפולות- לא אומרים ”דברה תורה כלשון בני אדם”.

מקרא נדרש לפניו / לפני פניו / לאחריו

(ויקרא כה' ט'- יא'): "וְהֶעֱבַרְתָּ שׁוֹפָר תְּרוּעָה בַּזֹּדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי
בְּעֵשׂוֹר לַזֹּדֶשׁ בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים תַּעֲבִירוּ שׁוֹפָר בְּכָל
אֶרְצְכֶם: וְקִדְשִׁתֶּם אֶת שְׁנַת הַזֹּמְשִׁים שָׁנָה וְקִרְאתֶם
דְּרוֹר בְּאֶרֶץ לְכָל יִשְׂרָאֵל יוֹבֵל הוּא תִהְיֶה לְכֶם
וּשְׁבַתֶּם אִישׁ אֶל אֲזוּזוֹתָיו וְאִישׁ אֶל מִשְׁפּוֹזוֹתָיו תָּשֻׁבוּ:
יוֹבֵל הוּא שְׁנַת הַזֹּמְשִׁים שָׁנָה תִהְיֶה לְכֶם לֹא תִזְרְעוּ
וְלֹא תִקְצְרוּ אֶת סְפִיזוּיָהּ וְלֹא תִבְצְרוּ אֶת גְּזוּרֶיהָ"

בפסוקים אלו מוזכרות שלש מצוות "עשה" של שנת היובל: תקיעת השופר של יום הכיפורים, שילוח העבדים והחזרת השדות לבעליהם. וכן מצווה אחת של "לא תעשה": האיסור לזרוע, לקצור ולבצור בקרקע.

בגמרא (במסכת ראש השנה ט:) מובאת מחלוקת תנאים, על מי ממצוות ה"עשה" האלה נאמר "יובל היא" כלומר איזו מהן מעכבת את היובל, שאם לא נקיים אותה, יתבטל היובל וגם מצוות "לא תעשה" של איסור העבודה בקרקע, שגם עליה נאמר "יובל היא" - תתבטל.

לדעת רבי יהודה, מצוות שחרור העבדים היא המצווה המעכבת את היובל, משום שהמלים "יובל היא" מוסבות על המצווה שהתורה פרטה לפני כן באותו פסוק, ולא על הפסוק שלפניו. לדעת חכמים, כל שלש המצוות מעכבות את היובל, משום ש "מקרא נדרש לפניו, ולפני פניו ולאחריו" - והמלים "יובל היא" מוסבות על שלושתן.

האם דורשים תחילות ?

המשנה במסכת סנהדרין קובעת : "דיני ממונות- בשלשה". המספר הזה מוסכם בגמרא אך יש מחלוקת מה המקור לכך. רב יאשיה סבור שצריך שלשה דיינים משום שבדיני השומרים בפרשת משפטים מוזכרת המלה "אלהים" שלש פעמים: "אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית אל האלהים אם לא שלוז ידו במקל אכת רעהו: על כל דבר פשע על שור על זמור על שיה על שלמה על כל אבדה אשר יאמר כי הוא זה עד האלהים יבא דבר עניהם אשר ירשיען אלהים ישלם עניהם לרעהו" (שמות כב' ז'-ט').

רבי יונתן חולק על רבי יאשיה. הוא לא סופר את הפעם הראשונה שכתוב "אלהים" משום שהוא "אינו דורש תחילות", כלומר: אי אפשר לספור את הפעם הראשונה שאותה מלה מופיעה בפסוקים, משום שהיא משמשת לפשט הכתוב שהדין מובא לפני הדיינים. לדעתו, התורה מרמזת לנו שצריך שני דיינים, ולהם נצרף דיין שלישי כדי שתהיה הכרעה בדין.

למסקנת הגמרא גם רבי יאשיה סובר שבדרך כלל "לא דורשים תחילות", אבל כאן זה מקרה מיוחד, כי בפעם הראשונה לא כתוב "ונקרב בעל הבית אל השופט" אלא כתוב "ונקרב בעל הבית אל האלהים". הביטוי המיוחד הזה מרמז לנו שנצרף אותו למניין שלש הפעמים.

לימוד ממון מאיסור

בגמרא (בכתובות מ:) שואל רב הונא בשם רב: מהיכן נלמד שכל מעשי ידי הבת שייכים לאביה. תשובתו, שהמקור לכך הוא: "וְכִי יִמְכַר אִישׁ אֶת בִּתּוֹ לְאִמָּה" (שמות כא' ז), בפסוק זה הקישה התורה את ה"בת" ל"אמה": כמו שמעשי האמה שייכים לאדון שלה, כך מעשי הבת שייכים לאביה.

הגמרא שאלה מדוע צריך ללמוד על מעשי הבת בדרך של היקש מאמה, הרי יש פסוק מפורש (בספר במדבר ל' יז): "בְּנִעְרֶיהָ בֵּית אָבִיהָ" שממנו נלמד שכל מעשי הנערה שייכים לאביה!

הגמרא דחתה את הלימוד מפסוק זה משום שהוא נלקח מפרשת הפרת הנדרים של איש לאשתו ושל איש לבתו. עניין הנדרים הוא "איסור" ולא "ממון" ואין לומדים "ממון" מ"איסור".

הגמרא ניסתה לומר שאולי נלמד את ה"ממון" מ"קנס": כל תשלום קנס (=תשלום בסכום קבוע) שצריך לשלם מי שפוגע בנערה- מגיע לאבא שלה, אז אולי נלמד מכאן שגם ה"ממון" של הנערה (מעשי ידיה) מגיע לאביה.

הגמרא דחתה את ההסבר הזה בטיעון שלא לומדים "ממון" מ"קנס", משום שקנס הוא כבר חידוש בפני עצמו ואין למדים הלכה כללית מחידוש (הרשב"א).